

Bp ANDRZEJ SIEMIENIEWSKI*

AKADEMICKIE STULECIE KOBIET W KATOLICKIEJ ITALII

THE ACADEMIC CENTURY OF WOMEN IN CATHOLIC ITALY

Abstract: Popular imagination connects the beginning of women's activity in the academic world with the historical liberation from Catholic dominance in society. In this light, reader is usually surprised by the situation of the Papal States in Italy, where at the turn of the 17th and 18th centuries, women gained institutional access to education for the first time in history and, initially in limited numbers, access to academic degrees. The focus of our study includes the best-documented examples: Elena Piscopia (1646-1684), Laura Bassi (1711-1778), Cristina Roccati (1732-1797), Clotilde Tambroni, Maria Agnesi (1718-1799), and several others. With the fall of the Papal States and this form of papal authority, the twilight of this phenomenon, rightly called the "academic century of women in Catholic Italy", quickly arrived.

Keywords: woman and university, academic degrees, education of women, "academic century of women".

1. WYOBRAŻNIA HISTORYCZNA CZY WIEDZA O HISTORII?

W ostatnich latach zdarzało mi się prosić grupę studentów o odpowiedź na pytania: W jakim państwie po raz pierwszy w historii zaczęto przyznawać kobietom tytuły naukowe i stanowisko profesora? W jakim stuleciu mogło się to wydarzyć? Studenci nie byli specjalnie przygotowani na zmierzenie się z tymi zagadnieniami,

* Bp Andrzej Siemieniewski – biskup diecezji legnickiej, profesor doktor habilitowany (teologia duchowości).

był to więc bardziej sprawdzian kulturowej intuicji niż wiedzy zdobytej w tej materii. Jaki był wynik tego testu historycznej wyobraźni?

Co do epoki, w której kobiety zaczęły po raz pierwszy formalnie zdobywać uniwersyteckie tytuły i stanowiska zdania nie były zbyt podzielone: znakomita większość twierdziła, że był to albo koniec XIX albo pierwsze lata XX w. Co do kraju to w umysłach studentów, poza nielicznymi wyjątkami, zdecydowanie królowała w tej dziedzinie Francja. Absolutna większość była przekonana, że po raz pierwszy w historii to właśnie dziedzictwo rewolucji francuskiej otworzyło kobietom drogę na uczelnie. Znacznie rzadziej wymieniano w tym kontekście Anglię. I na tym zazwyczaj kończyły się podawane propozycje. Niektórzy dodawali, że na pewno osobą torującą kobietom drogę do akademickich laurów była Maria Skłodowska-Curie, jak mniemali – pierwsza w historii kobieta-profesor.

Moje pytania zadawałem w gronie silnie sfeminizowanym, gdzie ponad trzy czwarte studiujących stanowiły kobiety. Studentki były pewne, że – historycznie rzecz biorąc – otwarty dostęp do wiedzy i akademickiego wykształcenia, do zdobywania naukowych stopni i stanowisk kobiety zawdzięczają laickiej atmosferze uniwersytetu ukształtowanego na ideałach rewolucji francuskiej¹.

Cóż, uniwersytet w Paryżu przyznał Marii Skłodowskiej-Curie stanowisko profesora w 1906 r., dopiero wtedy, gdy – zatrudniona na tej uczelni – od trzech lat była już laureatką nagrody Nobla (1903). Było to pierwsze stanowisko profesora dla kobiety w 700-letniej historii Uniwersytetu w Paryżu. Ale nawet jako laureatka dwóch nagród Nobla (druga w 1911 r.) nie została nigdy przyjęta do Francuskiej Akademii Nauk, a wydział fizyki w Harvardzie odmówił przyznania jej doktoratu *honoris causa*².

Dla porównania: matematyczka Elene Cornaro Piscopia (1646-1684) tytuł naukowy doktora (filozofii) na uniwersytecie w Padwie otrzymała w 1678 r. Był to pierwszy przypadek w historii, kiedy kobieta formalnie otrzymała naukowy tytuł. Nie znaczy to, że była pierwszą studiującą osobą płci żeńskiej na włoskim uniwersytecie, wręcz przeciwnie – stanowiła dalszy ciąg długiej historii³. Natomiast po niej, przez następne 300 lat, do drugiej połowy XX w. żadna inna kobieta nie uzyskała doktoratu na tym uniwersytecie⁴. Fizyk Laura Bassi (1711-1778)

¹ Sytuacja ta nie jest niczym szczególnym we współczesnym świecie. Por. R. WATTS. *Women in Science: A Social and Cultural History*. New York 2007 (Kindle Edition 2013) s. 1.

² Por. M.R. MACKLIS. *Portraits of Science. Scientist, Technologist, Proto-feminist, Superstar*. „Science” 2002 nr 295 (5560); M. WERTHEIM. *Pythagoras’ Trousers*. London 1997 s. 173; G.B. LOGAN. *The desire to contribute: An eighteenth-century Italian woman of science*. „American Historical Review” 99:1994 nr 3.

³ „Ellena Lucretia Cornero [sic], was admired all over Europe for her work on medicine and mathematics at the University of Padua where she was Magistra of Liberal Arts. Generally, however, only a few women now studied at the Italian universities”. R. WATTS. *Women in Science* s. 40/L. 1103.

⁴ Por. M.C. BARTOLOMEI. *Elena Lucrezia Cornaro Piscopia. Venezia 1646 – Venezia 1684*. <<https://www.enciclopediadelledonne.it/biografie/elena-lucrezia-cornaro-piscopia/>> [dostęp: 18.09.2023].

otrzymała tytuł naukowy na uniwersytecie w Bolonii w 1732 r. i jednocześnie – jako profesor – zdobyła tamże katedrę uniwersytecką. To drugi w historii naukowy tytuł uniwersytecki dla kobiety. Wybrana do Akademii Instytutu Nauk w Bolonii została drugą kobietą w historii europejskich uniwersytetów, która otrzymała tytuł naukowy i pierwszą w historii kobietą-profesor⁵. Cristina Roccati (1732-1797) otrzymała tytuł naukowy w dziedzinie fizyki na Uniwersytecie w Bolonii w 1751 r., była więc trzecią kobietą w historii z tytułem naukowym na uczelni. Także w Bolonii Clotilde Tambroni otrzymała w 1793 r. katedrę języka greckiego. Dla bardziej kompletnego obrazu dodajmy jeszcze Marię Agnesi (1718-1799): również ona w 1750 r. otrzymała tytuł honorowego profesora matematyki i nauk przyrodniczych Uniwersytetu Bolońskiego⁶.

Miasta Padwa i Bolonia – w połączeniu z datami z XVII i XVIII stulecia zapewne wzbudziły już naszą pełną niedowierzania ciekawość. Czy to możliwe...? Ależ tak, tak właśnie było! Wspomniane tu wydarzenia z XVIII w. dokonały się w państwie kościelnym, a więc w państwie rządzonym przez papieża, przez głowę Kościoła katolickiego⁷.

Laura Bassi zdobyła swój dyplom z filozofii i stanowisko uniwersyteckie przy usilnym wsparciu kard. Prospero Lorenzo Lambertiniego, późniejszego papieża Benedykta XIV. Maria Agnesi otrzymała katedrę matematyki Uniwersytetu Bolońskiego również od papieża Benedykta XIV. Pierwsze w historii świata dzieło matematyczne napisane przez kobietę, które przetrwało do naszych czasów, powstało w państwie papieskim – to książka Marii Agnesi *Istituzioni analitiche ad uso della gioventù Italiana*...⁸

Czas bezpośrednio po 1750 r. to zapewne szczyt obecności kobiet we włoskim świecie nauk przyrodniczych. Jednocześnie trzy kobiety były wtedy zatrudnione na stanowiskach profesorskich w Bolonii: Laura Bassi, Maria Agnesi i specjalistka

⁵ Por. M. KOFLER. *Laura Bassi. Bologna 1711-1778*. <<https://www.encyclopediadelledonne.it/biografie/laura-bassi/>> [dostęp: 18.09.2023].

⁶ Por. S. COYAUD. *Maria Gaetana Agnesi. Milano 1718-1799*. <<https://www.encyclopediadelledonne.it/biografie/maria-gaetana-agnesi/>> [dostęp: 18.09.2023]; M. CIEŚLAK-GOLONKA, B. MORTEN. *The women scientists of Bologna: Eighteenth-century Bologna provided a rare liberal environment in which brilliant women could flourish*. „American Scientist” 2010 nr 88 (1) s. 68-73.

⁷ Por. *Clotilde Tambroni*. <https://www.treccani.it/enciclopedia/clotilde-tambroni_%28Dizionario-Biografico%29/> [dostęp: 18.09.2023]; por. „verso la fine del Settecento l'Università di Bologna ebbe vari docenti di sesso femminile (oltre a Tambroni, ad esempio Laura Bassi Veratti, Maria Dalle Donne, Anna Morandi Manzolini, Maria Gaetana Agnesi), da una parte riprendendo una tradizione secondo cui donne vi avrebbero insegnato già nel Medioevo, dall'altra seguendo la via tracciata dal cardinale Prospero Lambertini (poi Benedetto XIV), che contrapponeva al femminismo libertino l'ideale di una donna colta e, nel contempo, provvista di specchiate virtù cristiane (Tambroni incarnava perfettamente tale modello)”. *Tamże*.

⁸ Por. C.J. HUFFMAN. *Mathematical Treasure: Maria Agnesi's Analytical Institutions in Italian and English*. <<https://maa.org/press/periodicals/convergence/mathematical-treasure-maria-agnesi-s-analytical-institutions-in-italian-and-english>> [dostęp: 18.09.2023].

anatomii Anna Morandi Manzolini, zaś kilka innych przyjęto do Akademii Instytutu Nauk⁹.

A później? W 1796 r. Napoleon ogłosił koniec panowania papieskiego w Bolonii i naukowe kariery kobiet stały się problemem... Zwyciężyły przekonania wyrażone jasno przez Jean-Jacques'a Rousseau (1712-1778), że kobiety mają inne potrzeby intelektualne i zasługują na przeznaczone dla nich biblioteki z książkami napisanymi specjalnie dla kobiet (*per le donne*)¹⁰.

Takie książki, z tak zachęcającymi tytułami, jak *Chemia przyjemna i łatwa, ze względu na Damy spisana* (*La Chymie charitable et facile, en faveur des Dames*, 1666), powstawały już wcześniej¹¹. Nie tylko Jean-Jacques Rousseau głosił takie poglądy, tego samego zdania był Immanuel Kant (1724-1804) i zdecydowana większość intelektualnych elit Europy¹².

Gwoli sprawiedliwości dodać trzeba, że nie w pełni dotyczyło to włoskiej medycyny kobiecej: Maria Dalle Donne (1778-1842), jako pierwsza kobieta w historii, otrzymała w 1799 r. doktorat z medycyny, w 1802 r. została profesorem położnictwa, a w 1832 r. – dyrektorem Wydziału Położniczego Uniwersytetu w Bolonii¹³. Także jej przypadek był dalszym ciągiem historii kobiet zaangażowanych we włoską medycynę uniwersytecką, choć wcześniej bez uzyskiwania stopni akademickich¹⁴.

Czyżby nasza wyobraźnia dotycząca historii zaangażowania kobiet w naukę było umeblowana niezbyt ugruntowanymi uprzedzeniami wobec Kościoła? Może więc potrzebujemy więcej informacji prostujących współczesne mity o biegu historii?

⁹ Por. P. FINDLEN. *Becoming a Scientist: Gender and Knowledge in Eighteenth-Century Italy*. California: Stanford University. <<http://www.stanford.edu/class/history213/SiCcopyedited.htm>> [dostęp: 18.09.2023].

¹⁰ Por. *tamże*.

¹¹ Por. M. MEURDRAC. *La Chymie charitable et facile, en faveur des Dames*. Paris 1999.

¹² „Two of the leading thinkers of the eighteenth century [Jean Jacques Rousseau (1712-1778); Immanuel Kant (1724-1804)] propounded theories which would deny learning to women”. R. WATTS. *Women in Science* s. 76/L. 2001; por. *Kant was a sexist, And we have to deal with that*. UKRant.NL, Science 2019. <<https://ukrant.nl/magazine/dus-kant-was-een-seksist/>> [dostęp: 18.09.2023].

¹³ Por. M. CIEŚLAK-GOLONKA, B. MORTEN. *The women scientists of Bologna*. Dla porównania: uniwersytety norweskie nie przyjmowały kobiet na studia medyczne do 1884 r., a niemieckie do 1908 r.

¹⁴ „The growth across Europe of an elaborate network of new urban institutions, including hospitals, and of regularised medicine gradually threatened female medicine. Only in Italy was there the possibility of working at a university [for women]”. R. WATTS. *Women in Science* s. 33/L. 946.

2. STULECIE KOBIET NA UCZELNIACH W ITALII

2.1. ELENA LUCREZIA CORNARO PISCOPIA: PANI TEOLOG W XVII W.

Elena Lucrezia Cornaro Piscopia (1646–1684) była znana w dziedzinie filozofii, ale także – co szczególnie intrygujące – teologii. Stopnia z teologii otrzymać nie mogła, na to było stanowczo za wcześnie. Natomiast jest pierwszą kobietą na świecie, która otrzymała udokumentowany akademicki stopień doktora¹⁵.

Urodzona w Wenecji w 1646 r. wzrastała w typowej dla Italii atmosferze sprzyjającej kształceniu, w otoczeniu zachęcającym do erudycji. Nie można pominąć zwyczajowej w takiej sytuacji roli Kościoła: jej nauczycielem był kapelan rodziny Cornaro, ks. Gianbattista Fabris, kształcący ją z filozofii i teologii. Inni nauczyciele dopełnili edukacyjnego dzieła w dziedzinie gramatyki, matematyki, astronomii i języków. Skutkiem tego Elena Piscopia mówiła po łacinie, grecku, hiszpańsku, francusku, arabsku i chaldejsku, tak że zasłużyła na miano *oraculum septilingue*, co oznaczało osobę władającą siedmioma językami obcymi.

Była też bardzo gorliwą katoliczką. W wieku 11 lat podjęła prywatny ślub czystości, który traktowała jak najpoważniej przez całe swe życie: nigdy nie wyszła za mąż, pomimo bardzo wielu propozycji. Zamiast tego trzymała się osobiście zasad mniszek benedyktynek. W głębi serca pragnęła zostać przyjęta do ich grona, na co jednak stanowczo nie chciał się zgodzić jej ojciec, przedkładający nad to pragnienie karierę uniwersytecką dla córki. Dlatego wysłał ją w 1672 r. na uniwersytet w Padwie, aby studiowała tam – co ciekawe – teologię. Czas wypełniały jej nie tylko wykłady, ale także debaty ze znanymi uczonymi, które stały się słynne w Wenecji i poza jej granicami.

W 1677 r. Piscopia prowadziła taką debatę na tematy filozoficzne wobec całego Uniwersytetu w Padwie i zgromadzonych senatorów oraz obywateli Wenecji. Debatowano po łacinie i grecku, a przeciwnikami w dyskusji było trio uczonych: Giovanni Gradenigo oraz księża F. Caro i G. Fiorello. Wydarzenie to w znacznej mierze mogło przyczynić się do skłonienia władz uniwersytetu do nadania jej dyplomu. Nigdy wcześniej takiego dokumentu nie wydano kobiecie i, prawdę mówiąc, pomimo iż dopuszczono Elenę Piscopię do wykładów, to wcześniej nie zamierzano udokumentować jej osiągnięć w jakiś szczególny sposób.

Po zakończeniu studiów teologicznych z wymienionych wyżej powodów ostatecznie otrzymała tytuł doktora filozofii, mając wtedy 32 lata: było to w 1678 r. Niezwykle uroczysta ceremonia promocji doktorskiej w szczególnie demonstracyjny sposób związana była z Kościołem: nie przeprowadzono jej, jak to było w zwyczaju, w budynkach uniwersyteckich, ale w katedrze w Padwie. Co ciekawe, Uniwersytet w Padwie nie nadał żadnej innej kobiecie tytułu doktora w jakiegokolwiek

¹⁵ Por. *Encyclopedia of World Biography. Cornaro Piscopia, Elena Lucrezia*. 2018. <<http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-2550300137.html>> [dostęp: 19.09.2023].

dziedzinie przez kolejnych 300 lat. Rzuca to szczególne światło na nasze wyobrażenia na temat równouprawnienia kobiet w ostatnich czasach oraz roli Kościoła w tym względzie.

Sama Elena Piscopia musiała być tego świadoma, skoro zaraz po promocji doktorskiej wprowadziła swoje marzenia w czyn i została oblatką benedyktyńską. Resztę swoich lat dzieliła między charytatywną posługę wśród ubogich i pracę akademicką. Wykładała przedmioty teologiczne i muzykę; do tego w 1678 r. została instruktorem matematyki Uniwersytetu w Padwie, zaproszono ją do członkostwa w wielu akademiach naukowych. Cieszyła się wielkim rozgłosem w całej Europie¹⁶.

Zmarła na gruźlicę w 1684 r. Została pochowana w kościele św. Justyny w Padwie. Na dziedzińcu padewskiej uczelni stanęła jej figura, a w 1685 r. uniwersytet ustanowił na jej cześć specjalny medal¹⁷.

2.2. LAURA BASSI – DAMA W GRONOSTAJACH

Był 1744 r. roku, kiedy Wolter pisał w swoim liście:

Najdostojniejsza Pani: Chciałbym odwiedzić Bolonię, aby móc powiedzieć moim współobywatelom, że widziałem Signorę [Laurę] Bassi, ale pozbawiony tego zaszczytu, ufam, że mogę sprawiedliwie złożyć u Twych stóp ten filozoficzny hołd ku czci chwały Twego wieku i płci. Ponieważ w Londynie nie ma Bassi, to z większą radością wstąpiłbym do waszej Akademii Bolońskiej niż do angielskiej, nawet jeśli wydała ona Newtona¹⁸.

Wiele gałęzi współczesnej nauki ma swoje początki w XVIII w. To czas znany jako wiek rozumu, czas szczególnego podziwu dla logiki i nauk eksperymentalnych. Wykształcenie akademickie było wówczas praktycznie niedostępne dla kobiet. Ale – jak zauważono – z jednym wyjątkiem. Tym wyjątkiem były Włochy, kraj jak najbardziej katolicki.

W XVIII wieku francuskie i brytyjskie intelektualistki wykluczone we własnych ojczyznach z kręgów akademickich znajdowały przyjęcie – wraz ze swoimi

¹⁶ Por. *tamże*.

¹⁷ Por. *tamże*.

¹⁸ „Most Honoured Lady: I would like to visit Bologna so that I might say to my fellow citizens that I have seen Signora Bassi, but, deprived of this honour, I trust that I may with justice cast at your feet this philosophical homage in reverence to the glory of her century and sex. As there is no Bassi in London I should more happily enter your Academy of Bologna than the English one, even though it may have produced a Newton”. A. ELENA. «In lode della filosofessa di Bologna»: *An Introduction to Laura Bassi*. „Isis” 1991 nr 82 (3) s. 510-518; por. A. VOGT. *Geschichte der Physik: Die ersten Physikerinnen*. 2019.

siostrami z Italii – w najbardziej prestiżowych akademiach naukowych i literackich¹⁹.

Była to kontynuacja średniowiecznej tradycji: w średniowieczu bowiem „[...] dla kobiet nie było miejsca na uniwersytetach, z wyjątkiem Italii”²⁰.

W wyższych sferach Italii dziewczęta otrzymywały dokładnie takie samo wykształcenie jak chłopcy, a

[...] ojcowie w Italii uważali, że znajomość starożytnej kultury Rzymu i Grecji była najwyższą wartością godną przekazania całemu ich potomstwu: w tym także dziewczętom.

Dlatego też na uniwersytetach w Salerno, Bolonii, Padwie i w innych miastach Włoch

[...] kobiety współzawodniczyły na równi z mężczyznami na polu literatury, nauk ścisłych i medycyny²¹.

Wywodzący się z Bolonii papież Benedykt XIV (1740-1758) usilnie wspierał kariery naukowe utalentowanych kobiet. Udzielał im skutecznej pomocy w zdobyciu stanowisk akademickich²². Wspierał Laurę Bassi, a Marię Agnesi mianował na stanowisko profesora.

Intelektualnie uzdolnione kobiety z wyższych warstw społecznych, a czasem nawet spośród grup ekonomicznie upośledzonych, miały tak szeroki dostęp do edukacji, jaki był nie do pomyślenia w większości krajów zachodnich aż do XX wieku²³.

Takie osoby, jak Laura Bassi (1711-1778) – fizyk, Maria Pellegrina Amoretti (1756-1787) – prawnik, czy Cristina Roccati (1734-1814) – specjalistka w dziedzinie fizyki newtonowskiej, są dziś mało znane, choć reprezentują bardzo szczególne podejście włoskich uczelni do kobiet, zarówno w gronie studenckim, jak i wśród pracowników naukowych²⁴.

W wieku 21 lat Bassi publicznie broniła swojej doktorskiej pracy, tak jak jest to przyjęte w zwyczajach uniwersyteckich. Pośród egzaminatorów, obok pięciu wybitnych filozofów z Uniwersytetu Bolońskiego oraz kilku senatorów, znalazł

¹⁹ R. MESSBARGER. *The century of women: representations of women in eighteenth-century Italian Public Discourse*. Toronto 2002 s. 8.

²⁰ „Certainly in the Middle Ages], outside Italy, women had no place in the universities”. R. WATTS. *Women in Science* s. 22/ L. 679. W podanym tam przypisie czytamy: „Hurd-Mead, Women in Medicine, pp. 212, 225, 259, 310, says medieval women could matriculate at Italian universities”.

²¹ M. CIEŚLAK-GOLONKA, B. MORTEN. *The women scientists of Bologna*.

²² Por. R. MESSBARGER, CH. JOHNS. P. GAVITT: *Benedict XIV and the Enlightenment: Art, Science and Spirituality*. Toronto 2016.

²³ M. CIEŚLAK-GOLONKA, B. MORTEN. *The women scientists of Bologna*.

²⁴ Por. R. MESSBARGER. *The century of women*.

się także kard. Lambertini, który w przyszłości miał zostać papieżem Benedyktem XIV. Sama uczelnia okazała się mniej liberalna niż egzaminatorzy: nowa pani profesor musiała głosić swoje wykłady i przeprowadzać eksperymenty naukowe w domu; prawo wykładania w pomieszczeniach uniwersyteckich zarezerwowano dla mężczyzn²⁵.

Nie osłabiło to jej osobistego zapału do nauki. Poglębiała wiedzę z mechaniki, hydrauliki, anatomii oraz studiowała dzieła Newtona. Opiekowała się naukowym rozwojem studentów fizyki i corocznie prezentowała publiczny wykład na temat fizyki eksperymentalnej²⁶. W 1739 r. podróżujący przez Bolonię francuski encyklopedysta De Brosses zapisał pomiędzy swoimi wrażeniami takie oto wspomnienie:

Nie możemy zapomnieć Pani Laury Bassi, profesor filozofii, która otrzymała doktorski strój uniwersytecki. Swoją togę doktora i [akademickie] gronostaje nosi, gdy udaje się, by wygłosić publiczne wykłady²⁷.

Z biegiem czasu Bassi stała się

[...] gwiazdą, ikoną kultury, osiemnastowieczną Minerwą i Muzą, symbolizującą wszystkie formy nauki i przyciągającą obcokrajowców do miasta; w końcu powołano ją na Katedrę Fizyki Eksperymentalnej w bolońskiej uczelni²⁸.

Co ciekawe, kariera akademicka połączyła się w jej życiu z „karierą” rodzinną: w 1738 r. wyszła za mąż za lekarza Giuseppe Veratiego, z którym miała 12 dzieci. Bolońską uczoną doceniał nie tylko słynny filozof Wolter i przyszły papież Benedykt XVI. W 1750 r. rodzimy uniwersytet podniósł jej pensję i postanowił pokryć koszty domowych badań naukowych i eksperymentów. Po latach senat miejski ufundował na jej cześć medal i nazwał jej imieniem ulicę. A jej przykład zainspirował wiele naśladowniczek na niwie naukowej, które przyjmowano do akademickiej pracy już bez ograniczeń związanych z płcią²⁹.

Laura Bassi nie dożyła lat rewolucji francuskiej. Oszczędzone jej więc zostały zmiany kulturowe wprowadzone pod wpływem francuskich radykałów. W 1796 r. do Bolonii zawitały nowe władze, wprowadzając wolność, równość i braterstwo. Pod wpływem tych haseł uznano, że miejsce kobiet jest między kobietami.

²⁵ Por. M. CIEŚLAK-GOLONKA, B. MORTEN. *The women scientists of Bologna*.

²⁶ Por. *tamże*.

²⁷ C. TRUESDELL. *Maria Gaetana Agnesi*. „Archive for History of Exact Science” 40:1989 s. 113-142. <<http://www.springerlink.com/content/h7052673p4266683/fulltext.pdf>> [dostęp: 18.09.2023].

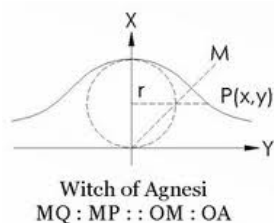
²⁸ R. WATTS. *Women in Science* s. 71/L. 1882.

²⁹ Por. M. CIEŚLAK-GOLONKA, B. MORTEN. *The women scientists of Bologna*; ALVES DE MOURA R.: *Dissemination of the study of mathematical analysis and the repercussion of the work Istituzioni Analitiche by Maria Gaetana Agnesi*. 2021. <<https://revistas.pucsp.br/index.php/emp/article/view/52542>> [dostęp: 18.09.2023]; <<https://orcid.org/0000-0002-8571-9668>> [dostęp: 18.09.2023].

Podczas gdy wcześniej Laura Bassi wraz z Anną Morandi Manzolini mogły uczyć anatomii i prowadzić w tej dziedzinie badania, to za nowej władzy rolę kobiet na uczelni ograniczono do kształcenia położnych i pracownic aptek³⁰.

2.3. MARIA AGNESI: WZÓR NA UCZONĄ WIEDZME

Jak wygląda ten wzór? Dokładnie tak: $(a^2 + x^2)y = a^3$. Wzór stosowany jest dzisiaj przez fizyków dla opisu rozkładu energii w różnych długościach fal. A nazwa otrzymanej za jego pomocą geometrycznej krzywej odwołuje się do XVIII-wiecznej matematyczki włoskiej Marii Gaetany Agnesi (1718-1799) i brzmi „wiedźma Agnesi” (and. *witch of Agnesi*)³¹.

Ta malownicza nazwa wersji angielskiej pochodzi po prostu z błędu językowego. Tłumacz pomylił stare tokańskie słowo *la versiera*, oznaczające wiedźmę, z matematycznym terminem brzmiącym tak samo, ale oznaczającym krzywą geometryczną. Błąd ten przysłużył się jednak samej Marii Agnesi, gdyż pomógł wzbudzić zainteresowanie jej losami. Zasłynęła jako autorka podręcznika matematyki *Instituzioni analitiche ad uso della gioventu italiana* (Milano 1748), który stał się akademickim bestsellerem połowy XVIII w. Podręcznik zawierał element geometrii oraz rachunku różniczkowego i całkowego i doczekał się wyróżnienia Francuskiej Akademii Nauk, jako najlepsza i najbardziej wyczerpująca temat książka³², gdyż jako pierwsza objęła dane nowej matematyki: od geometrii Kartezjusza po osiągnięcia Leibniza i Newtona³³. Swoją książkę autorka zadedykowała austriackiej cesarzowej Marii Teresie. Motyw tej dedykacji, podany przez nią samą, był bardzo znaczący: „[...] gdyż Ty, o Pani, jesteś kobietą, co szczęśliwie i do mnie się odnosi”³⁴.

³⁰ Por. G.B. LOGAN. *Women and the practice and teaching of medicine in Bologna in the eighteenth and early nineteenth centuries*. „Bulletin of the History of Medicine” 77:2003 nr 3 s. 506-535. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/14523259?itool=EntrezSystem2.PEntrez.Pubmed.Pubmed_ResultsPanel.Pubmed_RVDocSum&ordinalpos=1> [dostęp: 18.01.2010].

³¹ Por. *The Word: The Witch of Agnesi*. „New Scientist” 2003 t. 178 nr 6 (14).

³² Por. R. MESSBARGER. *The century of women* s. 8.

³³ Por. P. FINDLEN. *Becoming a Scientist*.

³⁴ M. CIEŚLAK-GOLONKA, B. MORTEN. *The women scientists of Bologna*.

Agnesi związana była wtedy z Bolonią: przyjęto ją właśnie do Bolońskiej Akademii Nauk. Nawiasem mówiąc, więcej kłopotów miała we Francji: w liście otrzymanym z Francuskiej Akademii Nauk wyrażono wprawdzie najwyższe pochwały, zaznaczono przy tym jednak, że przyjęto by ją w szeregi Akademii, „[...] gdyby tylko pozwalały na to przepisy”³⁵.

Agnesi zastąpiła już jako dziecko swoją znajomością języków (mówiła po grecku, łacinie, francusku, niemiecku, hiszpańsku i hebrajsku), ale także obroną praw kobiet do nauki³⁶. Chociaż być może najbliżsi zapamiętali ją lepiej z innej strony: miała 20 rodzeństwa i z biegiem lat zaczęła kierować cały obszernym domostwem. Wcześniej prosiła ojca o pozwolenie na wstąpienie do klasztoru. Ten nie zgodził się, nalegał usilnie na kontynuowanie przez nią studiów. Większość historyków uważa nawet, że matematykę wybrała tylko po to, aby sprawić ojcu przyjemność. Nie można tego wykluczyć, skoro w 1752 r., po śmierci starszego pana Agnesi, Maria porzuciła matematykę i życie akademickie³⁷. Oddała się pracy charytatywnej, opiekując się starszymi, ubogimi kobietami³⁸. W wieku 81 lat zakończyła między nimi swoje życie, wcześniej rozdawszy im niemały cały majątek³⁹.

Było to godne podziwu tym bardziej, że była osobą bardzo sławną: dom państwa Agnesi w grudniu 1739 r. odwiedził nawet król Polski August Mocny, który przybył tam właśnie po to, aby spotkać się z siostrami Marią i Teresą Agnesi (Teresa była muzyczką). Swoje osiągnięcia Maria Agnesi zawdzięczała otwartej atmosferze katolicyzmu Italii. Zakonnik Lodovico Ramiro Rampinelli (1697-1759), który sam był matematykiem i uprzednio profesorem w Rzymie i Bolonii, po przybyciu do Mediolanu został nauczycielem Marii. To właśnie on zachęcił ją do napisania podręcznika, który zapewnił jej sławę w całej Europie⁴⁰. Wspomniany papież Benedykt XIV 26 września 1750 r. napisał do Marii Agnesi list, w którym wspomniął swoje własne studia matematyczne w młodości. Podziękował jej za książkę, z której – jak przyznał – przeczytał tylko spis treści, ale już to pozwoliło mu zorientować się, że ma do czynienia z kimś spośród wielkich profesorów analizy matematycznej. W liście użył niecodziennych jak na papieża sformułowań:

Jeśli ma Pani być uhonorowana katedrą matematyki, to przecież nie Pani ma dziękować nam, ale raczej my – Pani.

To właśnie było przyczyną mianowania Marii Agnesi honorowym wykładowcą (*lectrix honoraria*) analizy matematycznej Uniwersytetu w Bolonii. Profesorowie uniwersytetu prosząc ją, aby osobiście przyjęła ten tytuł, zapewniali, że

³⁵ Por. *tamże*.

³⁶ Por. *The Word: The Witch of Agnesi*.

³⁷ Por. M. CIEŚLAK-GOLONKA, B. MORTEN. *The women scientists of Bologna*.

³⁸ Por. *The Word: The Witch of Agnesi*.

³⁹ Por. C. TRUESDELL. *Maria Gaetana Agnesi* s. 141.

⁴⁰ Por. *tamże* s. 115, 124.

„[...] w Bolonii od najdawniejszych czasów profesorami bywały kobiety”⁴¹. Pomiędzy innymi nigdy nie udała się do Bolonii, pozostała na liście profesorów aż do swojej śmierci.

2.4. ANNA MORANDI MANZOLINI

Innym, równie ciekawym przypadkiem jest Anna Morandi Manzolini (1714-1774). Z formalnego punktu widzenia jej urzędowa pozycja na Uniwersytecie Bolońskim była niższa niż Laury Bassi czy Marii Agnesi, jednak dziedzina, którą się zajmowała – anatomia, pasjonowała znacznie szersze grono publiczności niż matematyka.

W XVIII w. anatomia stała wysoko pośród badań medycznych i fascynowała szerokie kręgi społeczne. W Bolonii publiczne sekcje zwłok w uniwersyteckim amfiteatrze medycznym łączono z wykładami. Studenci i publiczność przyglądali się, jak profesor na podium wskazywał długim wskaźnikiem kości i mięśnie odsłaniane przez asystentów. W 1742 r. Ercole Lelli, malarz i rzeźbiarz, jako pierwszy szczegółowo zrekonstruował w wosku ludzki szkielet i mięśnie. W pracy pomagał mu Giovanni Manzolini, późniejszy profesor Uniwersytetu Bolońskiego. Często asystowała mu Anna Morandi, która w 1740 r. poślubiła Manzoliniego, a przy okazji stała się znakomitym praktykiem modeli anatomicznych.

Z biegiem czasu poproszono ją o wykłady na Uniwersytecie w Mediolanie oraz w Akademii Londyńskiej. Po śmierci męża w 1755 r. doceniono ją również w jej rodzinnym mieście. Przyjęły ją bowiem do swego grona Accademia Clementina oraz Accademia delle Scienze w Bolonii. Senat uczelni przyznał jej katedrę anatomii, z możliwością prowadzenia wykładów – choć bez stopnia naukowego – zarówno w Studium Publicznym Archiginnasio, jak i w jej własnym domu⁴².

2.5. MEDAGLIA FAINI

Jeszcze mniej sformalizowana ścieżka naukowa czekała w życiu Medaglię Faini (1724-1770). Pochodząca z północnej Italii zaangażowała się najpierw w nauki humanistyczne, aby w wieku 20 lat ogłosić współtowarzyszom z miejscowej Accademia degli Unanimi, że jej zainteresowania zmieniły się na matematyczne. W kolejnych latach jej życiowym natchnieniem stała się nieco młodsza, wspomniana wyżej, Cristina Roccati (1732-1797), profesor fizyki w Accademia dei Concordi⁴³.

⁴¹ Por. *tamże* s. 125-126.

⁴² Por. M. CIEŚLAK-GOLONKA, B. MORTEN. *The women scientists of Bologna*.

⁴³ Por. P. FINDLEN. *Becoming a Scientist*.

* * *

Tak kończy się ten krótki przegląd akademickiego stulecia kobiet w Italii w XVIII w. Wiek poprzedzony w 1678 r. naukowym triumfem Eleny Cornaro Piscoppii znalazł swój manifest podczas sławetnej debaty w Accademia de' Ricovrati w Padwie w 1723 r. Rozważano wtedy kwestię, czy kobiety powinny być dopuszczone do studium nauk ścisłych i humanistycznych. Wniosek akademickiego grona był pozytywny. Uznano, że należy otworzyć bramy nauk także dla kobiet⁴⁴. Było to ewenementem odróżniającym katolicką Italię od powszechnej wówczas mentalności europejskich elit⁴⁵.

Ten okres przemian kulturowych w akademickiej Italii doszedł do pełnego rozkwitu za pontyfikatu papieża Benedykta XIV i doznał zmierzchu wraz z triumfem idei rewolucji francuskiej za Napoleona:

Wkrótce po śmierci M. Faini (1770) kobiety przestały cieszyć się stopniami naukowymi i tytułami profesorskimi we Włoszech, tak jak miało to miejsce w poprzednim stuleciu. Wydaje się, że granice stwardniały. [...]

W latach siedemdziesiątych XVIII wieku zniknęła gorąca atmosfera lat trzydziestych, kiedy Laura Bassi została okrzyknięta największą kobietą-filozofem od czasów Hypatii, a Algarotti uwiecznił ją w druku.

Kobiety nadal potrzebowały nauki, ale nauka nie potrzebowała już kobiet⁴⁶.

Chronologia wydarzeń:

- 1678 – Elene Cornaro Piscopia (1646-1684) została doktorem na Uniwersytecie w Padwie.
- 1723 – debata o studiach dla kobiet na Accademia dei Ricovrati w Padwie.
- 1732 – Laura Bassi (1711-1778) została profesorem na Uniwersytecie w Bolonii.
- 1740 – początek pontyfikatu papieża Benedykta XIV (1740-1758).
- 1750 – Maria Agnesi (1718-1799) otrzymała honorowy tytuł profesora na Uniwersytecie w Bolonii.
- 1751 – Medaglia Faini (1724-1770) została członkiem Accademia degli Aggiati.
- 1752 – Cristina Roccati (1732-1797) została profesorem na Uniwersytecie w Bolonii.
- 1755 – Anna Manzolini (1714-1774) rozpoczęła wykłady w Accademia delle Scienze w Bolonii.
- 1796 – koniec władzy Państwa Papieskiego w Bolonii.

⁴⁴ Por. *Discorsi Accademici di varj autori viventi Intorno agli Studj delle Donne; La maggior parte recitati nell' Accademia de' Ricovrati di Padova dedicati a S. E. La Sig. Procuratessa Elisabetta Cornaro Foscariini*. Red. G.A. Volpi. Padova 1729.

⁴⁵ Por. CH. SABOURIN. *Can She Think For Herself? Kant on Women and Enlightenment*. Montreal 2019.

⁴⁶ P. FINDLEN. *Becoming a Scientist*; B. MAYFIELD. *Women and Mathematics in the Time of Euler*. „College Mathematics Journal” 44:2013 nr 2 s. 82-88.

- 1799 – Maria Dalle Donne (1778-1842) jako pierwsza kobieta otrzymała doktorat z medycyny
- 1832 – Maria Dalle Donne została dyrektorem Wydziału Położnictwa w Bolonii
- 1870 – pierwsza kobieta otrzymała tytuł doktora na paryskim Uniwersytecie Sorbona.
- 1878 – pierwsza kobieta dopuszczona do stopni akademickich na London University.
- 1908 – pierwsza kobieta przyjęta na studia medyczne na niemieckim uniwersytecie.

BIBLIOGRAFIA

- AGNESI M.: *Instituzioni analitiche ad uso della gioventù italiana di d.na Maria Gaetana Agnesi milanese dell'Accademia delle Scienze di Bologna*. Tomo 1. 2. [Internet Archive]. <https://archive.org/details/bub_gb_xDF_ksE24HUC/page/278/mode/2up> [dostęp: 18.09.2023].
- ALVES DE MOURA R.: *Dissemination of the study of mathematical analysis and the repercussion of the work Instituzioni Analitiche by Maria Gaetana Agnesi*. 2021. <<https://revistas.pucsp.br/index.php/emp/article/view/52542>> [dostęp: 18.09.2023]; <<https://orcid.org/0000-0002-8571-9668>> [dostęp: 18.09.2023].
- AMT E.: *Women's Lives in Medieval Europe: A Sourcebook*. London – New York: Routledge 2010.
- BARTOLOMEI M.C.: *Elena Lucrezia Cornaro Piscopia. Venezia 1646 – Venezia 1684*. <<https://www.enciclopediadelledonne.it/biografie/elena-lucrezia-cornaro-piscopia/>> [dostęp: 18.09.2023].
- BITEL L.M.: *Women in Early Medieval Europe 400-1100*. Cambridge University Press 2002.
- CIEŚLAK-GOLONKA M., MORTEN B.: *The women scientists of Bologna: Eighteenth-century Bologna provided a rare liberal environment in which brilliant women could flourish*. „American Scientist” 2010 nr 88 (1) s. 68-73.
- Clotilde Tambroni*. <https://www.treccani.it/enciclopedia/clotilde-tambroni_%28Dizionario-Biografico%29/> [dostęp: 18.09.2023].
- COYAUD S.: *Maria Gaetana Agnesi. Milano 1718-1799*. <<https://www.enciclopediadelledonne.it/biografie/maria-gaetana-agnesi/>> [dostęp: 18.09.2023].
- Discorsi Accademici di varj autori viventi Intorno agli Studj delle Donne; La maggior parte recitati nell' Accademia de' Ricovrati di Padova dedicati a S. E. La Sig. Procuratessa Elisabetta Cornaro Foscari*. Red. G.A. Volpi. Padova 1729.
- ELENA A.: «*In lode della filosofessa di Bologna*»: *An Introduction to Laura Bassi*. „Isis” 1991 nr 82 (3) s. 510-518.
- Encyclopedia of World Biography. Cornaro Piscopia, Elena Lucrezia*. 2018. <<http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-2550300137.html>> [dostęp: 19.09.2023].
- FINDLEN P.: *Becoming a Scientist: Gender and Knowledge in Eighteenth-Century Italy*. California: Stanford University. <<http://www.stanford.edu/class/history213/SiCcopyedited.htm>> [dostęp: 18.09.2023].

- GUERSNEY J.H.: *The Lady Cornaro: Pride and Prodigy of Venice*. New York: College Avenue Press 1999.
- HUFFMAN C.J.: *Mathematical Treasure: Maria Agnesi's Analytical Institutions in Italian and English*. <<https://maa.org/press/periodicals/convergence/mathematical-treasure-maria-agnesi-s-analytical-institutions-in-italian-and-english>> [dostęp: 18.09.2023].
- KOFLER M.: *Laura Bassi. Bologna 1711-1778*. <<https://www.encyclopediadelledonne.it/biografie/laura-bassi/>> [dostęp: 18.09.2023].
- KOSCHYK H.: *Hildegard von Bingen. Ein Leben im Licht*. Berlin 2011.
- LAZZARI T.: *Le donne nell'alto Medioevo*. Milano – Torino 2010.
- LOGAN G.B.: *The desire to contribute: An eighteenth-century Italian woman of science*. „American Historical Review” 99:1994 nr 3.
- LOGAN G.B.: *Women and the practice and teaching of medicine in Bologna in the eighteenth and early nineteenth centuries*. „Bulletin of the History of Medicine” 77:2003 nr 3 s. 506-535. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/14523259?itool=EntrezSystem2.PEntrez.Pubmed.Pubmed_ResultsPanel.Pubmed_RVDocSum&ordinalpos=1> [dostęp: 18.01.2010].
- MACKLIS M.R.: *Portraits of Science. Scientist, Technologist, Proto-feminist, Superstar*. „Science” 2002 nr 295 (5560).
- MAYFIELD B.: *Women and Mathematics in the Time of Euler*. „College Mathematics Journal” 44:2013 nr 2 s. 82-88.
- MAZZOTTI M.: *The World of Maria Gaetana Agnesi, Mathematician of God*. Baltimore 2007.
- MESSBARGER R., JOHNS CH., GAVITT P.: *Benedict XIV and the Enlightenment: Art, Science and Spirituality*. Toronto 2016.
- MESSBARGER R.: *The century of women: representations of women in eighteenth-century Italian Public Discourse*. Toronto 2002.
- MEURDRAC M.: *La Chymie charitable et facile, en faveur des Dames*. Paris 1999.
- SABOURIN Ch.: *Can She Think For Herself? Kant on Women and Enlightenment*. Montreal 2019.
- The Word: The Witch of Agnesi*. „New Scientist” 2003 t. 178 nr 6 (14).
- TRUESDELL C.: *Maria Gaetana Agnesi*. „Archive for History of Exact Science” 40:1989 s. 113-142. <<http://www.springerlink.com/content/h7052673p4266683/fulltext.pdf>> [dostęp: 18.09.2023].
- WATTS R.: *Women in Science: A Social and Cultural History*. New York 2007 (Kindle Edition 2013).
- WERTHEIM M.: *Pythagoras' Trousers*. London 1997.

Streszczenie: Popularna wyobraźnia łączy początek aktywności kobiet w uniwersyteckim świecie z historycznym uwolnieniem się od katolickiej dominacji w społeczeństwie. W tym świetle czytelnika zaskakuje zwykle sytuacja Państwa Kościelnego w Italii, gdzie na przełomie wieków XVII i XVIII po raz pierwszy w historii kobiety uzyskały instytucjonalny dostęp do studiów i – na początku liczbowo skromny – dostęp do akademickich stopni. Przedmiotem naszego studium stają się najlepiej udokumentowane przykłady:

Elene Piscopia (1646-1684), Laura Bassi (1711-1778), Cristina Roccati (1732-1797), Clotilde Tambroni, Maria Agnesi (1718-1799) oraz kilka innych. Wraz z upadkiem Państwa Kościelnego i tej formy papieskiej władzy rychło nastął zmierzch tego fenomenu, słusznie zwanego „akademickim stuleciem kobiet w katolickiej Italii”.

Słowa kluczowe: kobieta i uniwersytet, akademickie stopnie, wykształcenie kobiet, „akademickie stulecie kobiet”.